

POLİTİK AMNEZİ: SİYASAL HAFIZANIN ÇÖKÜŞÜ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

"Politik Amnezi: Siyasal Hafızanın Çöküşü", Türkiye'nin aynı siyasal hataları neden tekrar tekrar ürettiğini hafıza, iktidar, hukuk, medya ve toplumsal konfor üzerinden çözümler. Metne göre politik amnezi basit bir unutkanlık değil; darbeler, krizler, yolsuzluklar, hukuk faciaları, otoriter savrulmalar ve ekonomik yıkımlar hatırlandığı hâlde bunlardan siyasal akıl ve ahlâkî sonuç çıkarılmamasıdır. Resmî tarih, hafızayı hakikatle yüzleşme alanı olmaktan çıkarıp sadakat pedagojisine dönüştürür; yurttaşta yalnız neyi hatırlayacağını değil, neyi susacağını da öğretir. Darbeler hafızası ortak demokrasi ahlâkî üretmez; her mahalle kendi acısını büyütür, başkasının darbesini paranteze alır. Mağduriyet siyaseti ise iktidara gelince çoğu zaman vicdanını kaybeder; dün yasaktan şikâyet eden bugün yasak koyar, dün hukuk isteyen bugün hukuku araçsallaştırır. Cezasızlık, kurumsal unutkanlığın en ağır biçimidir; fail korunur, dosya eskir, mağdur yorulur ve toplum adalete olan inancını kaybeder. Medya ve sosyal medya, "son dakika" gürültüsüyle gündem terörü üretir; skandallar birbirini siler, toplum tepki verir ama takip edemez. Metin, muhalefeti de bu tekrar makinesinin dışında bırakmaz; yenilgilerden ders çıkarmayan, halkla bağını zayıflatan ve kendi konforuna sığınan muhalefetin de siyasal amnezi ürettiğini vurgular. Bu nedenle hafıza, geçmişe saplanmak değil, bugünün ahlâkını kurmak için gereklidir. Aynı yalanı, aynı kibri, aynı hukuk dışılığı tanımayan toplum, her yeni "milat" vaadine kolayca yakalanır. Hafıza diri olsaydı yalanın karşısına kayıt, mağduriyet tüccarının karşısına iktidar karnesi, ekonomik masalın karşısına eski fatura, hukuk vaaadinin karşısına mahkeme enkazı çıkardı. Sonuçta Türkiye'nin meselesi yalnız kötü yönetilmek değil, kötü yönetildiğini unutacak biçimde örgütlenmiş olmasıdır. Panzehir nostalji değil; kayıt, yüzleşme, hesap, siyasal dikkat ve herkes için adalet fikridir.

1

1. Politik Amnezi Nedir? Hafızasızlığın Siyasal Anatomisi

Bir ülkenin hafızası bazen büyük arşivlerde değil, kahvehanedeki suskunlukta, seçim gecesi unutulmuş eski vaatlerde, mahkeme koridorunda sararmış dosyada, pazarda elindeki poşete bakıp yine de aynı siyasal masala razı olan yurttaşın yüzünde saklanır. Türkiye'de politik amnezi tam da böyle bir yerde başlar: Herkesin çok şey bildiği, fakat bildiği şeyi siyasal sonuç üretmeye dönüştüremediği o yorgun eşikte. İnsanlar unutmış gibi davranır; kurumlar hiç hatırlamamış gibi yapar; liderler dünkü sözlerini bugünkü kalabalığın alkışına gömer; partiler geçmiş yenilgilerini analiz etmek yerine yeni afişlerle örter. Sonra ülke, aynı çukura başka bir sloganla tekrar düşer.

Politik amnezi, sıradan bir unutkanlık değildir. Toplamların geçmişte yaşadığı darbeleri, krizleri, yolsuzlukları, hukuk facialarını, otoriter savrulmaları, ekonomik yıkımları ve ahlâkî çürümeleri hatırlamasına rağmen onlardan ders çıkarma kabiliyetini kaybetmesidir. Burada mesele belleğin tümünden silinmesi değildir; daha sinsi bir durum vardır. Hatıralar durur, arşiv durur, tanıklar durur, eski gazete kupürleri durur, konuşmalar durur; fakat bütün bunlar siyasal akıl hâline gelemmez. Hafıza vardır ama hüküm yoktur. Bilgi vardır ama

vicdan yoktur. Tecrübe vardır ama tedbir yoktur. İşte politik amnezi, geçmişin zihinde bulunup iradede bulunmamasıdır.

Türkiye bu bakımdan çok tuhaf bir ülkedir. Bir kuşak darbe görür, sonraki kuşak darbeyi tarih bilgisi sanır. Bir dönem ekonomik krizle ezilir, birkaç yıl sonra aynı ekonomik aklı başka ambalajla alkışlar. Bir siyasal hareket mağduriyetle yükselir, iktidara yerleşince kendisine yapılanı başkasına yapar. Bir lider "milat" ilan eder; toplum, milat denen şeyin çoğu zaman eski çürümenin yeni makyajı olduğunu fark etmek istemez. Ülkede geçmiş ölmez; fakat sürekli kılık değiştirir. Eski devlet akıllı, yeni kelimeler bulur. Eski kibir, yeni mağduriyet diliyle konuşur. Eski baskı, yeni meşruiyet cümleleri edinir. Eski yalan, yeni bayraklarla dolaşır.

Politik amnezinin en önemli belirtisi, tekrarın normalleşmesidir. Aynı hatalar tekrarlandığında toplumda güçlü bir "bunu daha önce yaşadık" refleksi doğmuyorsa, orada hafıza hasta demektir. Bir ülkede hukukun araçsallaştırılması defalarca görülmüşse ve her seferinde sadece mağdur değiştiği için ahlâkî tepki de değişiyorsa, orada politik hafıza yoktur; mahalle hafızası vardır. Bir ülkede ekonomik savurganlık her dönemde başka isimle pazarlanıyor, sonra fatura yine halka kesiliyor, buna rağmen toplum aynı gösterişli kalkınma masallarına yeniden kapılıyorsa, orada bellek değil piyasa gürültüsü çalışıyordur. Bir ülkede eğitim her iktidarın ideolojik çiftliğine çevriliyor, çocukların zihni iktidarların deneme tahtası yapıyor, buna rağmen her dönem "bu kez başka" deniyorsa, orada hafıza derin bir narkoz altındadır.

Politik amnezi bazen devlet tarafından üretilir. Devlet geçmişi seçer, ayıklar, cilalar, susturur, törenselleştirir. Bazı acıları büyütür, bazı acıları görünmez kılar. Bazı ölümleri bayraklaştırır, bazı ölümleri istatistik bile saymaz. Vatandaşa tarih öğretirken aslında ona neyi seveceğini, kimden korkacağını, hangi suç karşısında susacağını da öğretir. Bu yüzden resmî tarih, çoğu zaman hafıza kurumu olmaktan çok bir sadakat terbiyesidir. Hatırlamak yurttaşlık faaliyeti olmaktan çıkar; devlete uygun biçimde hatırlamak makbul vatandaşlık ölçüsüne dönüşür. Böyle bir düzende toplum geçmişi sorgulamaz, ezberler. Ezberleyen toplum ise kritik anda hatırlamaz; sadece kendisine öğretilmiş refleksi tekrar eder.

Fakat meseleyi sadece devlete yıkmak kolaylık olur. Türkiye'de toplum da unutmamanın konforuna sık sık sığır. Çünkü hatırlamak masraflıdır. Hatırlayan kişi hesap sormak zorunda kalır. Hesap sormak ise bedel ister. Akrabayla, mahalleyle, partiyle, cemaatle, patronla, devletle, kendi geçmiş tercihiyle yüzleşmeyi gerektirir. Bu zordur. O yüzden birçok insan hakikati bilmediği için değil, hakikatin kendisine yükleyeceği ahlâkî borçtan kaçmak için unutmuş gibi davranır. "O zaman şartlar öyleydi" cümlesi Türkiye'de sadece tarih yorumu değildir; çoğu zaman vicdan kaçakçılığıdır. "Herkes yaptı" sözü, toplu suçların ucuz deterjanıdır. "Geçmiş kurcalamayalım" lafı ise çoğu zaman failin değil, seyircinin de işine gelir.

Burada seçici hatırlama devreye girer. Herkes kendi acısını büyütür, başkasının acısını dipnota indirir. Her mahalle kendi mağduru aziz, başkasının mağduru sorunlu sayar. Bu yüzden Türkiye'de ortak siyasal hafıza kurmak zordur. Acılar bile partilidir. Ölüm bile mahallelidir. Hukuk bile kimlik kartı sorar hâle gelir. Bir haksızlık kendi mahallene yapıldığında zulüm, başkasına yapıldığında "devletin gereği" sayılıyorsa, orada hafıza ahlâkını kaybetmiştir. Hafızanın ahlâkı yoksa, hatırlama sadece propaganda hammaddesidir.

Politik amnezi, lider kültürleriyle de beslenir. Lider kültürü, geçmiş liderin ihtiyacına göre yeniden düzenler. Dün söylenen söz bugün inkâr edilir; dün düşman ilan edilen kişi bugün müttefik olur; dün savunulan ilke bugün yük sayılır. Kalabalık bu dönüşleri çoğu zaman fark etmez mi? Fark eder. Fakat lider kültürü, fark etmeyi sadakatsizlik gibi kodlar. Böylece toplumun hafızası lidere teslim edilir. Lider hatırlarsa hatırlanır, lider unutursa unutulur. Bu, siyasal aklın çocuklaşmasıdır. Yurttaş kendi hafızasının bekçisi olmaktan çıkar; liderin anlatisinin kiracısı hâline gelir.

Medya ve sosyal medya çağında politik amnezi daha hızlı çalışır. Eskiden unutmak zaman isterdi; şimdi gündem değişmesi yetiyor. Bir skandalı öteki skandal siler. Bir yalanı yeni bir kriz örter. Bir hukuksuzluğu daha

gürültülü bir tartışma boğar. Toplum sürekli uyarılır ama nadiren düşünür. Her gün sinir sistemine yeni bir elektrik verilir. Böylece yurttaş öfkelenir, yorulur, dağılır, susar. Hafıza uzun soluk ister; gündem ise kısa nefesle çalır. Kısa nefesli toplumlar büyük hesaplaşmalar yapamaz. Sadece homurdanır, dağılır, sonra yeniden aynı masaya oturur.

Türkiye'nin politik amnezisi bu yüzden sadece geçmişini unutma meselesi değildir; geleceği kuramama meselesidir. Çünkü hafıza, geçmişe ait bir depo değil, geleceğin inşasında kullanılan ahlâkî malzemedir. Hatırlayamayan toplum, önünü de göremez. Hangi liderin neyi tekrar ettiğini, hangi partinin hangi eski hastalığı yeni sözle pazarladığını, hangi kurumun hangi suçu alışkanlık hâline getirdiğini fark edemez. O zaman siyaset, ders çıkarma sanatı olmaktan çıkar; tekrar eden bir aldatılma ayinine dönüşür.

Eğer Türkiye politik amnezi yaşamamış olsaydı, aynı hatalar elbette tamamen ortadan kalkmazdı. İnsan çıkarı, korkusu, hırsı, cehaleti ve iktidar arzusu yine hata üretirdi. Fakat aynı yanlışlar bu kadar kolay pazarlanamazdı. Her yeni yalanın karşısına eski kayıt çıkardı. Her mağduriyet tüccarının önüne iktidardaki karnesi konurdu. Her ekonomik masal, önceki krizlerin mezarlığında sorgulanırdı. Her hukuk vaadi, geçmişteki mahkeme enkazlarıyla test edilirdi. Her "yeni dönem" iddiasına şu soru sorulurdu: Eski çürümeden neyi gerçekten terk ettin?

Politik amnezinin panzehiri romantik nostalji değildir. Geçmişe tapmak da hafıza değildir. Hafıza, geçmişini bugünün vicdanına çağırabilme cesaretidir. Bir toplum kendi yanlışlarını, kendi suskunluklarını, kendi alışkanlıklarını, kendi korkaklıklarını kayda geçirmediği ölçüde olgunlaşamaz. Türkiye'nin ihtiyacı, daha çok tören değil; daha dürüst hafızadır. Daha çok slogan değil; daha temiz muhasebedir. Daha çok milat değil; daha sahici yüzleşmedir.

Çünkü hafızasını kaybeden toplum sadece geçmişini yitirmez; ahlâkî refleksini de kaybeder. Bir süre sonra celladını yenilik, tekrar eden yalanı vizyon, eski baskıyı düzen, eski çürümeyi istikrar sanır. Türkiye'nin politik trajedisi biraz da budur: Tarih sürekli geri döner, fakat toplum onu tanımakta gecikir.

Filozof Kirpi: "Hafıza, toplumun vicdan kemiğidir; kırıldığı yerde siyaset eğri yürür."

2. Resmî Tarih, Devlet Akli ve Hafızanın Terbiyesi

Okulun bahçesinde sabah ayazı vardır. Çocuklar sıraya dizilir; biri ayakkabısının bağcıyla uğraşır, biri uykusunu ovuşturur, biri öğretmenin yüzüne bakmadan ezberlenmiş cümleleri tekrar eder. Bayrak direğinin dibinde bütün ülke küçük bir törene sığdırılır. Tarih, o çocuğun zihnine önce bir soru olarak değil, bir komut olarak girer. "Bunu böyle bileceksin." "Şunu şöyle seveceksin." "Bundan gurur duyacaksın." "Bunu fazla kurcalamayacaksın." Türkiye'de politik amnezinin ilk sınıfı bazen böyle başlar: Tebeşir tozu, tören sesi, soğuk bahçe, ezberlenmiş sadakat.

Resmî tarih, bir ülkenin geçmişini anlatma biçiminden daha fazlasıdır. Devletin kendisini nasıl görmek istediğini, vatandaşın da devleti nasıl görmesini beklediğini gösterir. Hangi olay büyütülür, hangi olay küçültülür, hangi acı görünür kılınır, hangi acı sessizliğe gömülür; bütün bunlar rastgele değildir. Hafıza burada doğal akışına bırakılmaz. Ayıklanır, törenselleştirilir, cilalanır, bazen kesilir, bazen yamalanır. Sonra ortaya bütün çatlakları kapatılmış, bütün utançları süslenmiş, bütün soruları disipline edilmiş bir geçmiş çıkar.

Türkiye'de devlet akli uzun süre tarihi bir yüzleşme alanı olarak değil, makbul vatandaş üretme atölyesi olarak kullandı. Vatandaş geçmişini öğrenirken aynı zamanda sınırlarını öğrendi. Hangi cümleyi kurarsa vatansever sayılacağını, hangi soruyu sorarsa sorunlu görüleceğini, hangi yasin meşru, hangi yasin sakıncalı kabul

edileceğini sezdi. Böylece hafıza, vicdanın malı olmaktan çıkıp sadakatin ölçüsüne dönüştü. Kendi geçmişini merak eden yurttaş değil, devletin uygun gördüğü geçmişe hürmet eden vatandaş makbul sayıldı.

Bu yüzden Türkiye’de tarih çoğu zaman arşivden önce merasimle karşılandı. Merasim, hafızayı kolaylaştırır gibi görünür; fakat bazen düşünmeyi dondurur. Ritüel, hakikatin yerine geçtiğinde toplum geçmişle ilişki kurmaz, geçmişin sahnelenmiş biçimiyle ilişki kurar. Bir olayın ne anlama geldiğini sormak yerine, o olay karşısında hangi yüz ifadesini takınması gerektiğini öğrenir. Sevinilecek yerde sevinir, susulacak yerde susar, öfkelenecek yerde öfkelenir. Bu, hafızanın ahlâkî gelişimi değil, hafızanın askerî talimidir.

Politik amnezi burada ince bir hileyle çalışır. Devlet topluma her şeyi unutturmaz; bazı şeyleri çok kuvvetli hatırlatır. Hatta sürekli hatırlatır. Fakat hatırlatılan şeylerin seçimi, unutulan şeylerin haritasını da ele verir. Bir ülke bazı zaferleri her yıl görkemle anar, fakat bazı mağduriyetlerin adını bile anmaktan çekinirse, o ülkede hafıza dengeli değildir. Bir devlet bazı ölümlerin fotoğraflarını meydanlara asar, bazı ölümlerin mezar taşını bile politik mesele sayarsa, orada ortak vicdan yaranılır. Çünkü hafıza taraf tuttuğunda, adalet de taraf tutmaya başlar.

Türkiye’de resmî tarih yalnızca geçmişini düzenlemedi; bugünün siyasetini de meşrulaştırdı. Devlet kendisini sürekli kurtarıcı, düzen kurucu, milletin akli, toplumun üst öğretmeni gibi konumlandığında, yurttaşın siyasal erginliği gecikir. Devlet hata yaptığında bile “devlet akli” denilerek aklanabilir hâle gelir. Oysa devlet akli bazen akil değildir; çoğu zaman kurumlaşmış korkudur, alışkanlığa dönüşmüş kibirdir, kendi suçunu güvenlik gerekçesiyle örten soğuk bir dildir. Fakat resmî tarih bu dili erken yaşta vatandaşın zihnine yerleştirirse, toplum ileride aynı dili kolayca tekrar eder.

Burada çocuk meselesi çok önemlidir. Çünkü hafıza pedagojik bir meseledir. Çocuğa geçmişini nasıl anlattığınız, ona nasıl bir vicdan verdiğinizi belirler. Eğer çocuk sadece kahramanlık masallarıyla büyütülürse, yenilgiyi anlamaz. Sadece mağduriyet hikâyeleriyle büyütülürse, kendi gücünün başkasına vereceği zararı görmez. Sadece devletin haklı olduğu anlatılarla büyütülürse, yurttaşlık bilinci gelişmez. Sadece kendi mahallesinin acısını öğrenirse, başkasının acısına karşı sağırlaşır. Böyle bir eğitimden çıkan toplum, politik amneziye zaten hazırdır; çünkü hafızası geniş değil, talimatlıdır.

Türkiye’nin siyasal tekrarlarında bu talimatlı hafızanın büyük payı vardır. Her kuşak devleti başka bir kıyafetle yeniden kutsar. Bir dönem askerî bürokrasi adına, bir dönem milliyetçilik adına, bir dönem din adına, bir dönem güvenlik adına, bir dönem kalkınma adına... İsimler değişir, sahne değişir, afiş değişir; fakat devletin yurttaştan beklediği temel davranış çoğu zaman aynı kalır: Çok sorma, fazla hatırlama, gerektiğinde alkışla, gerektiğinde sus. Hafızanın terbiyesi işte budur. İnsan unutmaya zorlanmaz sadece; bazı şeyleri hatırladığı hâlde konuşmamaya da alıştırılır.

Bu nedenle resmî tarih ile politik amnezi arasında garip bir ortaklık vardır. Resmî tarih fazladan hatırlatır, politik amnezi eksik hatırlatır; ikisi birlikte toplumsal muhasebeyi sakatlar. Toplum bir süre sonra geçmişini bütün karmaşıklığıyla değil, hazır paketler hâlinde tüketir. Kahramanlar tam kahramandır, hainler tam haindir, devlet çoğu zaman haklıdır, toplum çoğu zaman çocuk muamelesi görür. Oysa gerçek tarih böyle yürümez. Gerçek tarih çamurludur, çatallıdır, yaralıdır; kahramanın kusuru, mağdurun zaafı, devletin suçu, toplumun suskunluğu, aydının korkaklığı aynı masaya oturur. Resmî tarih bu masadan hoşlanmaz. Çünkü o masada tören değil, hesap vardır.

Hesap fikri Türkiye’de çoğu zaman tehlikeli görülür. “Geçmişini kurcalamayalım” denir. Bu cümle masum değildir. Çünkü geçmişini kurcalamamak çoğu zaman failin konforunu korur. Kurcalanmayan geçmiş, temizlenmiş geçmiş değildir; sadece üstü örtülmüş geçmiştir. Üstü örtülen şey ise kaybolmaz, çürür. Çürüyen geçmiş, bugünün kurumlarına sızar. Hukuka sızar, eğitime sızar, siyasete sızar, bürokrasiye sızar, aile diline

sızır. Sonra toplum neden aynı hataların tekrar ettiğini merak eder. Cevap basittir: Çünkü hatalar gömülmemiş, sadece süslenerek ertelenmiştir.

Resmî tarih aynı zamanda mağduriyetlerin hiyerarşisini kurar. Bazı toplulukların acısı ulusal hafızanın merkezine alınır, bazılarının acısı kenara itilir. Bu hiyerarşi, ortak vatandaşlık duygusunu zedeler. Çünkü adalet duygusu parçalanmış bir hafızanın içinde büyüyemez. Bir insan kendi acısının tanınmasını isterken başkasının acısını inkâr ediyorsa, orada hafıza adalet üretmez; rekabet üretir. Türkiye'de birçok siyasal gerilim bu yüzden sadece bugünün kavgası değildir. Bunlar geçmişin eksik anlatılmış, yanlış öğretilmiş, bilerek bastırılmış dosyalarının bugüne sızmış hâlidir.

Devlet akli, kendi sürekliliğini korumak için hafızayı disipline etmeye çalışır. Fakat gerçek hafıza disipline sığmaz. Tanık çıkar, belge çıkar, ağıt çıkar, mezar çıkar, fotoğraf çıkar, eski bir mektup çıkar, bir annenin susmayan cümlesi çıkar. Unutulması istenen şey, bazen en beklenmedik yerden geri döner. Türkiye'nin politik hafıza mücadelesi biraz da budur: Resmî anlatının düz asfaltı ile toplumun yaralı patikaları arasındaki gerilim. Asfalt hızlıdır, patika yavaştır; fakat hakikat çoğu zaman patikadan yürür.

Bu bölümde asıl mesele devleti bütünüyle şeytanlaştırmak değildir. Devlet elbette ortak hafıza kurabilir, arşiv açabilir, adalet sağlayabilir, farklı acıları tanıyabilir, vatandaşlarına olgun bir tarih bilinci kazandırabilir. Fakat bunu yapmadığında; hafızayı sadakat pedagojisine, tarihi ideolojik vitrine, yurttaşı da ezber taşıyıcısına çevirdiğinde politik amnezi kaçınılmaz olur. Çünkü eksik öğretilmiş tarih, ileride eksik kurulmuş demokrasi olarak geri döner.

Türkiye'nin ihtiyacı daha fazla tören değil, daha dürüst hatırlamadır. Çocuklara yalnız zaferleri değil, hataları da anlatan; yalnız devletin başarılarını değil, devletin yanlışlarını da gösterebilen; yalnız kendi mahallesinin acısını değil, başkasının yarasını da ciddiye alan bir hafıza terbiyesi gerekir. Hafıza terbiyesi derken kastedilen şey itaat değil, vicdandır. Çünkü vicdanla eğitilmeyen hafıza, ilk güçlü propaganda karşısında yine diz çöker.

Politik amneziyi yenmek için resmî tarihin duvarlarında küçük çatlaklar açmak gerekir. O çatlaklardan soru girmelidir. Soru girmeyen hafıza havasız kalır. Havasız kalan hafıza da bir süre sonra tören kokar, arşiv değil. Türkiye, geçmişini sevmek ile geçmişini sorgulamak arasında sahte bir düşmanlık kurmaktan vazgeçmedikçe aynı siyasal tekrarları yaşamaya devam eder. Çünkü gerçek sevgi, geçmişini mumyalamak değil, onunla dürüstçe konuşabilmektir.

Filozof Kirpi: "Devlet hafızayı terbiye etmeye kalktığında, tarih defter değil; uslu vatandaş tasmaları olur."

3. Darbeler Hafızası — Herkes Kendi Acısını Hatırlıyor

Tank sesi, bir ülkenin yalnız sokaklarını ezmez; kelimelerini de ezer. Sabah radyodan okunan bildiri, sadece hükümeti devirdiğini sanır; oysa bir toplumun siyasal sinir sistemine de uzun yıllar sürecektir bir korku iğnesi batırır. Türkiye darbeleri böyle yaşadı: kapıya gelen asker postallıyla, susturulan gazeteyle, kapatılan partiyle, işkencehanenin duvarıyla, mahkeme salonunun soğuk kürsüsüyle, idam sehpasının ipiyle, fişlenen öğrencinin dosyasıyla, sürgün edilen memurun bavuluyla. Fakat bütün bu ağır tarih, ortak bir demokrasi ahlâkına dönüşmedi. Acılar yaşandı; ama acılardan müşterek bir vicdan çıkarılamadı.

Türkiye'nin darbe hafızası, düz bir tarih çizgisi değildir. 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat, 15 Temmuz gibi kırılmalar sadece siyasal rejimin değil, toplumsal hafızanın da kırılma noktalarıdır. Her biri devlete, orduya, halka, dine, sola, sağa, milliyetçiliğe, bürokrasiye, hukuka ve meşruiyete dair farklı izler bıraktı. Fakat bu izler çoğu zaman ortak bir "bir daha asla" cümlesinde birleşmedi. Türkiye, darbelerden demokrasiyi öğrenmek

yerine, darbeleri kendi mahallesinin acı defterine göre okumayı tercih etti. İşte politik amnezinin en kirli odalarından biri burada açılır: Herkes kendi darbesini hatırlar, başkasının darbesini paranteze alır.

27 Mayıs bazıları için hâlâ “ilerici müdahale” gibi makyajlı kelimelerle anılır. Oysa seçilmiş bir başbakanın ve bakanların idam edildiği bir siyasal kırılmanın etrafına hangi süs konulursa konulsun, orada demokrasinin boğazında ip izi vardır. 12 Mart, solun, gençliğin, sendikal hareketin, aydınların, devrimci heyecanın üzerine çöken ağır bir ara rejim olarak hafızada durur. 12 Eylül ise toplumun bütün damarlarına korku enjekte etmiş büyük bir ezilme dönemidir: işkenceler, idamlar, yasaklar, fişlemeler, sendikaların ezilmesi, üniversitenin susturulması, siyasetin kışla terbiyesine sokulması. 28 Şubat başka bir hafıza yarığı açtı; başörtülü kadınların eğitim hakkı, dindar kesimlerin kamusal alandaki varlığı, bürokratik vesayetin kibri, medya brifingleri, ikna odaları, fişlemeler... 15 Temmuz ise darbe girişiminin kanlı yüzünü bir kez daha gösterdi; fakat sonrasında inşa edilen siyasal dil, bu travmayı da çoğu zaman geniş bir demokratik yüzleşme yerine yeni bir iktidar meşruiyeti deposuna çevirdi.

Burada asıl mesele tarih listesi yapmak değildir. Asıl mesele şudur: Türkiye’de darbe karşıtlığı çoğu zaman ilkesel değil, kimlikseldir. Kendi mahallene yapılan darbe, başkasına yapılan “tarihsel zorunluluk” dendiğinde, demokrasi fikri daha doğmadan sakatlanır. Bir kesim 12 Eylül’ü lanetler ama 27 Mayıs’a yumuşak bakar. Başka bir kesim 28 Şubat’ı unutmaz ama 12 Eylül’ün açtığı kurumsal yolu yeterince kurcalamaz. Bir başkası 15 Temmuz’u sürekli hatırlatır ama sonrasında hukuk devletinin nasıl zedelendiğini konuşmak istemez. Herkes kendi mağduriyetini büyütürken başkasının yarasına mesafeli durur. Böylece darbe hafızası ahlâkî bir pusula olmaktan çıkar, siyasal kabilelerin ganimet sandığına dönüşür.

Bu ülkede “darbeye karşıyım” cümlesi bile çoğu zaman sınava muhtaçtır. Hangi darbeye karşısın? Kime yapılıncaya karşısın? Senin sevmediğin siyasal kesime yapıldığında da karşı mısın? Senden olmayanların hakkı çiğnendiğinde de hukuk diyebiliyor musun? Darbe, sadece tankın yönü sana döndüğünde mi kötüdür? İşte demokrasi burada belli olur. İlke, düşmanın hakkını savunabildiğin anda başlar. Kendi mahallenin korumak içgüdüdür; başkasının hakkını korumak ahlâktır.

Darbeler sadece iktidarlara değiştirmede; toplumun hafıza yapısını da bozdu. İnsanlar konuşmamayı öğrendi. Aileler çocuklarına “siyasete bulaşma” dedi. Üniversite düşünce üretmek yerine risk hesabı yapmayı öğrendi. Bürokrasi, güclüye göre eğilip doğrulma sanatını geliştirdi. Medya, gerektiğinde alkışlamayı, gerektiğinde susmayı, gerektiğinde hedef göstermeyi meslek pratiğine ekledi. Hukuk, olağanüstü dönemlerin diliyle normal zamanları da kirletti. Bu nedenle darbe geçmişte kalmış bir olay değildir; kurumların reflekslerinde yaşamayı sürdürür. Bir mahkeme bağımsız davranmaktan çekiniyorsa, bir memur hukuktan önce siyasal rüzgârı kokluyorsa, bir gazeteci hakikatten önce patronunun veya iktidarın yüzüne bakıyorsa, darbe zihniyeti hâlâ dolaşımdadır.

Türkiye’nin politik amnezisi burada iki katmanlıdır. Birinci katmanda toplum darbeleri seçici hatırlar. İkinci katmanda ise darbelerin ürettiği zihniyetin sivil dönemlerde nasıl devam ettiğini görmezden gelir. Oysa darbe sadece askerî müdahale değildir; darbe bir zihniyet kalıbıdır. Gücü hukuk üstü saymak, toplumu çocuk görmek, muhalefeti tehdit kabul etmek, devleti vatandaşın üzerinde konumlandırmak, güvenlik dilini her hakkın önüne geçirmek, mahkemeyi siyasetin uzantısı yapmak... Bunlar kışladan çıksa da sivilleşebilir. Üniforma çıkar, fakat emir dili kalır. Tank geri çekilir, fakat yurttaşın üzerine yürüyen kibir kalır.

Bu yüzden “darbeler bitti” demek yetmez. Darbe üreten zihniyetle hesaplaşılmadıysa, darbe sadece biçim değiştirir. Kimi zaman askerî müdahale olur, kimi zaman yargı operasyonu, kimi zaman medya linci, kimi zaman bürokratik kuşatma, kimi zaman seçimle gelen çoğunluğun azınlık haklarını ezmesi. Türkiye’nin en büyük yanılgılarından biri, darbeyi yalnızca askerî bir mesele sanmasıdır. Oysa darbecilik, siyasal ahlâkın

çürüme biçimlerinden biridir. Birileri kendisini toplumun üstünde, hukukun önünde, tarihin sahibi, milletin öğretmeni saydığı anda darbeci damar çalışmaya başlar.

Darbe hafızasının sakatlanmasının bir nedeni de mağduriyetin mülkleştirilmesidir. Acı, ortak vicdana açılmak yerine parti kimliğine kilittir. Bir kesim kendi ölümlerini, kendi yasaklarını, kendi mahpuslarını hatırlarken, başkasının mahpusuna bakmaz. Bu durum sadece adaletsizlik üretmez; hafızayı da yoksullaştırır. Çünkü başkasının acısını duymayan hafıza, kendi acısını da zamanla propagandaya dönüştürür. Acı, hakikatle bağını kaybettiğinde slogan olur. Slogan ise insanı iyileştirmez; kalabalığı ısıtır, sonra dağıtır.

Türkiye’de darbelerden çıkarılacak gerçek ders, sadece “asker siyasete karışmasın” değildir. Elbette bu gereklidir; fakat yetmez. Gerçek ders şudur: Hiçbir güç, hiçbir ideoloji, hiçbir lider, hiçbir kurum, hiçbir çoğunluk, hiçbir kutsal gerekçe hukuk ve insan haysiyetinin üstüne çıkamaz. Darbeye karşı olmak, kendi sevdiğin iktidarı korumak değil; iktidarın sınırlandırılması gerektiğini kabul etmektir. Çünkü sınırsız güç bir gün mutlaka darbecileşir. Bazen postalla gelir, bazen sandıkla gelen kibirin içinde büyür. Fark biçimdedir; özde aynı zehir dolaşır.

Eğer Türkiye darbe hafızasını gerçekten işleyebilmiş olsaydı, siyasette bu kadar kolay “beka” sopası sallanmazdı. Muhalefet bu kadar kolay düşmanlaştırılmazdı. Hukuk bu kadar rahat olağanüstüleştirilmezdi. Medya bu kadar hevesle hizaya girmezdi. Toplum, her sert devlet refleksini “gereklik” diye alkışlamadan önce durup düşünürdü: Biz bu filmi daha önce görmedik mi? Bu ses, o eski bildirilerin uzaktan gelen yankısı değil mi? Bu tehdit dili, eski karanlık koridorların yeni cilası değil mi?

Darbeler hafızası ortak demokrasi ahlâkına dönüşmediği sürece Türkiye aynı yarayı farklı yerlerinden kanatmaya devam eder. Her kesim kendi travmasını kutsal, başkasının travmasını tartışmalı gördükçe politik amnezi ülkenin kaderi gibi davranır. Oysa hafıza, herkesin kendi ölüsünü taşıdığı bir geçit töreni değildir. Hafıza, başkasının ölüsünün yanında da susmayı öğrenebilmektir. Demokrasi de biraz burada başlar: İnsanın kendi mahallesinin açısından çıkarak ortak adalet fikrine varabilmesinde.

Filozof Kirpi: "Kendi darbesine ağlayıp başkasının darbesine mazeret bulan toplum, demokrasi değil; yaralı kabile defteri tutar."

4. Mağduriyetin İktidara Gelince Hafızasını Kaybetmesi

Bir insanın eski yarasını unutmaması bazen iyileşmedir; fakat bir siyasal hareketin eski yarasını unutmaması çoğu zaman iktidar zehirlenmesidir. Türkiye’de birçok hareket önce mağduriyetin loş odasında büyür. Kapısı çalınmış, sözü kesilmiş, okulu engellenmiş, gazetesi kapatılmış, partisi dağıtılmış, inancı horlanmış, dili bastırılmış, kimliği dışlanmış, emeği ezilmiş, fikri yasaklanmış insanların içinden bir siyasal enerji doğar. Bu enerji başlangıçta haklıdır; çünkü haksızlığa uğrayanın öfkesi, ahlâkî bir imkân taşır. Fakat iktidar kapısı açıldığında o öfkenin neye dönüşeceği belli olmaz. Bazı mağduriyetler adalet doğurur, bazıları yeni bir tahakkümün ham maddesi olur.

Türkiye’nin politik amnezisinin en karanlık taraflarından biri burada başlar: Mağdur, iktidara gelince kendi mağduriyetinin ahlâkını değil, kendisine zulmedenlerin tekniğini devralır. Dün yasaktan şikâyet eden bugün yasak koyar. Dün devletin kibirli dilinden yakınan bugün aynı kibirin makam odasında oturur. Dün mahkeme kapısında adalet bekleyen bugün mahkemeyi siyasal hesaplaşmanın tornavidası gibi kullanır. Dün medya baskısından ağlayan bugün gazeteciyi susturur. Dün “bize alan açılmadı” diyen bugün başkasının nefes alacağı alanı daraltır. İşte politik amnezi, mağduriyetin vicdan olmaktan çıkıp iktidar sermayesine dönüşmesidir.

Bu durum yalnızca bir partiye, bir ideolojiye, bir döneme ait değildir. Türkiye’de sağın, solun, Kemalist damarların, İslamcılarının, milliyetçilerin, liberallerin, devletçi bürokrasinin, yerel iktidar odaklarının her birinde bu hafıza kaybının izleri görülebilir. Güçsüzken özgürlükçü, güçlenince buyurgan olmak bu toprakların eski hastalığıdır. Muhalefetteyken hukuk isteyen, iktidara yaklaşınca hukuku “engel” sayan; dışarıdayken çoğulculuk diyen, merkeze yerleşince kendi çevresini tek hakikat ilan eden; kapı önündeyken adalet, içeri girince sadakat arayan zihniyet, Türkiye’nin siyasal karakterinde sık sık karşımıza çıkar. Yara, karakter üretmezse sadece rövanş üretir.

Mağduriyetin hafızası zayıfsa, insan başına geleni unutmaz ama başkasına yaptığını görmez. En tehlikeli unutmama biçimi budur. Çünkü kişi kendi geçmiş acısını sürekli canlı tutar; fakat o acının kendisine yüklediği ahlâkî sorumluluğu siler. “Bize de yaptılar” cümlesi, adaletin değil intikamın gerekçesi hâline gelir. Oysa haksızlığa uğramış olmak, haksızlık yapma ruhsatı vermez. Tam tersine, mağduriyet insana daha hassas bir adalet duygusu kazandırmalıydı. Fakat Türkiye’de mağduriyet çoğu zaman bir vicdan okulu olmaktan çıkıp siyasal dokunulmazlık zırhına dönüşür. “Biz çok çektik” diyen herkes, sanki başkasına çektirme hakkı kazanmış gibi davranır.

Bu noktada eski zalimin dili yeniden doğar. Sadece kelimeler değişir. Bir dönemin “irtica tehdidi” başka bir dönemin “terör tehdidi”ne, bir dönemin “devletin bekası” başka bir dönemin “milletin iradesi”ne, bir dönemin “rejimi koruma” gerekçesi başka bir dönemin “yerli ve millî duruş” perdesine bürünür. Fakat içerideki mantık çoğu zaman aynıdır: Gücü elinde tutan, kendi korkusunu topluma anayasa gibi dayatır. Kendi çıkarını kamu düzeni diye sunar. Kendi iktidarını milletin kaderiyle eşitler. Böylece dün eleştirilen vesayet, bugün başka kıyafetle geri döner.

Türkiye’de mağduriyet siyaseti özellikle din, kimlik, sınıf, ideoloji ve bölgesel aidiyetler üzerinden güçlü biçimde işler. Her kesimin bir yarası vardır; bu doğru. Fakat her yaranın etrafına bir hakikat krallığı kurulduğunda, ortak siyasal ahlâk parçalanır. Başörtülü kadının uğradığı haksızlığı görmek, başka bir yurttaşın yaşam tarzına yapılan müdahaleyi görmeyi gerektirir. Solcunun işkence görmüş olması, dindarın eğitim hakkını savunmayı engellememelidir. Kürt yurttaşın yaşadığı acıyı anlamak, Türk yurttaşın güvenlik kaygısını kaba bir alaya dönüştürmemelidir. Laik kesimin tarihsel korkularını anlamak, dindar kesimi sürekli potansiyel tehdit gibi kodlamayı haklı çıkarmaz. Hafıza parçalı kalınca adalet de parçalı kalır. Parçalı adalet ise adalet değildir; mahalle sigortasıdır.

İktidarın en tehlikeli tarafı insana kendi geçmişini yeniden yazdırmasıdır. Dün kapıda bekleyen, bugün kapının sahibi olduğunda eski bekleyişini unutabilir. Daha doğrusu unutmaz; onu bir tapu senedi gibi kullanır. “Bu makam bize yıllarca verilmedi” diyerek makamı liyakatten koparır. “Bize söz hakkı tanınmadı” diyerek sözü tekeline alır. “Bize zulmedildi” diyerek eleştiriye zulmün devamı gibi gösterir. Bu, mağduriyetin ahlâkî içeriğinin boşaltılmasıdır. Ortada artık hak arayan bir mağdur değil, geçmiş acısını iktidar kalkını yapan yeni bir muktedir vardır.

Burada seçmen psikolojisi de devreye girer. Mağduriyet anlatıları toplumda güçlü duygusal bağ kurar. İnsanlar kendi acılarının temsil edildiğini hissettiklerinde siyasal sadakatleri artar. Fakat bu sadakat zamanla eleştiri yeteneğini felç edebilir. “Bizimkiler de hata yapabilir” demek zorlaşır. Çünkü iktidarı eleştirmek, sanki eski düşmana hizmet etmek gibi kodlanır. Böylece mağduriyet hafızası iktidarı denetlemek yerine iktidarı koruyan bir duvara dönüşür. Seçmen geçmiş haksızlıkların gölgesinde bugünkü haksızlıkları mazur görmeye başlar. Dün mazlum olanın bugün zalimleşebileceği ihtimali ahlâkî gündemden düşer.

Bu hastalık muhalefette de vardır. Güçsüz olan her hareket, sırf güçsüz olduğu için ahlâklı sayılmaz. Muhalefetteyken özgürlük isteyen her yapı, iktidara geldiğinde özgürlükçü kalacağına garantisini vermez. Türkiye’nin siyasal hafızası bu yüzden sadece iktidarların karnesini değil, muhalefetlerin arzusunu da kayda

geçirmelidir. Çünkü bazıları henüz zulmetmemiştir; sadece fırsat bulamamıştır. Bazı diller henüz baskıcı değildir; çünkü elinde baskı aygıtı yoktur. Bazı hareketler henüz kibirli görünmez; çünkü makam odasının koltuğuna oturmamıştır. Hafıza, sadece yapılmış kötülükleri değil, yapılma ihtimali olan kötülüklerin işaretlerini de okumalıdır.

Mağduriyetin iktidarda hafızasını koruyabilmesi için üç şey gerekir: ilke, kurum ve hesap verebilirlik. İlke yoksa mağduriyet rövanşa döner. Kurum yoksa iyi niyet bile kişisel keyfe teslim olur. Hesap verebilirlik yoksa eski mağdur yeni dokunulmaz olur. Türkiye’de asıl eksiklik çoğu zaman burada yatar. Siyasal hareketler kendi mağduriyetlerini uzun uzun anlatır; fakat iktidara geldiklerinde kendilerini nasıl sınırlayacaklarını pek konuşmazlar. Oysa iktidarı sınırlamayan her mağduriyet, ileride başkasının kâbusu olabilir.

Bu yüzden politik amnezinin panzehiri sadece geçmişi hatırlamak değildir; geçmişin insana yüklediği ahlâkî borcu kabul etmektir. Eğer bir hareket geçmişte baskı gördüyse, iktidara geldiğinde baskıya karşı daha uyanık olmalıdır. Eğer bir topluluk hakarete uğradıysa, başkasını aşağılayan dile karşı daha hassas olmalıdır. Eğer bir kesim hukuk dışına itildiyse, hukuku herkese lazım bir sığınak olarak savunmalıdır. Mağduriyet ancak böyle olgunlaşır. Aksi hâlde eski yara, yeni sopaya dönüşür.

Türkiye’nin en ağır siyasal tekrarlarından biri budur: Kapının dışında adalet isteyenlerin, kapının içine girince kilidi değiştirmesi. Dün zulüm dedikleri şeyi bugün düzen diye savunmaları. Dün vesayet diye lanetledikleri yapının daha kullanışlı bir modelini kurmaları. Dün mağduriyetle kazandıkları meşruiyeti bugün başkasının mağduriyetini bastırmak için harcamaları. Bu bir hafıza kaybı değilse nedir? Hatta bundan daha kötüsü: Bu, hafızanın ahlâksızlaşmasıdır.

Filozof Kirpi: "Mağduriyet, vicdana dönüşmezse iktidarın elinde eski yaradan yapılmış yeni bir kırbaça döner."

9

5. Cezasızlık, Hukuk ve Kurumsal Unutma

Bir adliye koridorunda eski dosyaların kokusu vardır. Nem, kâğıt, ter, bekleyiş ve yenilmişlik kokusu. İnsan orada yalnız hakkını aramaz; bazen kendi varlığının devlet tarafından tanınmasını bekler. Bir dilekçe verilir, bir tarih alınır, bir duruşma ertelenir, bir tanık yaşanır, bir belge kaybolur, bir fail terfi eder, bir mağdur susmayı öğrenir. Sonra ülke buna "hukuk süreci" der. Oysa bazı süreçler adalet üretmez; sadece unutmanın bürokratik biçimini üretir.

Politik amnezinin en sağlam kalelerinden biri cezasızlıktır. Çünkü cezasızlık, hafızanın hukuk eliyle boğulmasıdır. Bir suç işlenir, herkes bilir; belge vardır, tanık vardır, yara vardır, mezar vardır, çılgılık vardır. Fakat sonuç yoktur. Fail hesap vermez. Kurum kendini korur. Devlet "gereği yapılacaktır" der, sonra gereğin ne olduğu dosyanın tozunda kaybolur. Toplum da bir süre sonra şunu öğrenir: Bu ülkede bazı şeyler yaşanır, konuşulur, unutulur; ama gerçekten hesaplaşmaz.

Cezasızlık yalnız mahkeme kararı meselesi değildir. Cezasızlık bir kültürdür. Devlet memurunun kendisini yurttaştan üstün görmesiyle başlar, savcının dosyaya bakarken siyasal rüzgârı koklamasıyla devam eder, mahkemenin güçlüye karşı çekingenleşmesiyle kurumsallaşır. Sonra toplumun içine sızar. İnsanlar "ne olacak ki?" demeye başlar. "Kime şikâyet edeceksin?" sorusu adaletin değil, çaresizliğin atasözüne dönüşür. Hukuk, yurttaşın sığınağı olmaktan çıkıp gücünün iklimine göre çalışan bir hava durumu raporu gibi algılanır.

Bir ülkede cezasızlık varsa, orada kurumlar hatırlamaz. Polis kendi geçmiş hatasını hatırlamaz. Mahkeme emsalini hatırlamaz. Bakanlık eski raporları hatırlamaz. Parlamento soru önermelerini hatırlamaz. Üniversite tasfiyeleri hatırlamaz. Medya dün hedef gösterdiği insanı hatırlamaz. Parti dünkü vaadini hatırlamaz. Devlet

kendi arşivinin üzerine oturur; fakat oturduğu şeyin hakikat olduğunu kabul etmez. Kurumsal unutmama dediğimiz şey tam da budur: Hafızanın belge olarak var olması ama sorumluluk olarak çalışmaması.

Hukuk, normal şartlarda toplumun hafıza kasasıdır. Bir ülke neyi suç saydığını, neyi koruduğunu, kime nasıl davrandığını hukuk üzerinden kayda geçirir. Mahkeme tutanakları sadece dava metinleri değildir; bir toplumun vicdan haritasıdır. Fakat hukuk siyasetin sopasına, bürokrasinin kalkanına, iktidarın emniyet kemerine dönüştüğünde o kasa bozulur. Belgeler durur ama anlam çürür. Kararlar çıkar ama adalet çıkmaz. Dosya kapanır ama yara kapanmaz.

Türkiye'de politik tekrarların önemli bir nedeni budur. Fail hesap vermediği için aynı davranış tekrar eder. Kurum ders çıkarmadığı için aynı usulsüzlük başka bir isimle geri gelir. Devlet kendi yanlışını açıkça kabul etmediği için aynı kibir yeni kuşak memurların dilinde yaşamaya devam eder. Bir dönemin hukuksuzluğu başka bir dönemin "olağan uygulaması"na dönüşür. Böylece geçmiş, mahkeme kararıyla temizlenmiş olmaz; sadece yeni haksızlıklar için model hâline gelir.

Cezasızlık mağduru yalnız bırakmakla kalmaz; seyirciyi de eğitir. Toplum, güçlülerin kurtulduğunu gördükçe adalete inancını kaybeder. İnancını kaybeden toplum ikiye bölünür: Ya tamamen susar ya da adaleti kendi mahallesinin intikam aracı olarak ister. Birinci durumda hukuk ölür, ikinci durumda hukuk çeteleşir. İkisi de felakettir. Çünkü adalet ya herkes için vardır ya da adı adalet değildir. Kendi mahallesinin failini koruyan, karşı mahallenin failini asmak isteyen toplum, hukuk devleti kuramaz; sadece öfke devleti kurar.

Bu noktada politik amnezi, ahlâkî bir uyuşmaya dönüşür. İnsanlar haksızlığı unutmaz aslında; onunla yaşamaya alışır. Alışmak, unutmamanın en tehlikeli biçimidir. İlk hukuksuzlukta sarsılan toplum, onuncu hukuksuzlukta omuz silker. İlk kayyumda şaşırır, sonrakinde gündem değiştirir. İlk gazeteci tutuklandığında konuşur, sonra liste uzadıkça sessizleşir. İlk yolsuzluk iddiasında öfkelenir, sonra rakamlar büyüdükçe duyarsızlaşır. Sürekli haksızlık, vicdanı genişletmez; bazen kalınlaştırır. Kalınlaşmış vicdan ise devletin en sevdiği vatandaş tipidir: görür, bilir, homurdanır, ama hesap sormaz.

Kurumsal unutmamanın en sinsi tarafı dilde ortaya çıkar. "Münferit olay" denir. "İdari hata" denir. "Soruşturma sürüyor" denir. "Devletimizin bekası" denir. "Kamu düzeni" denir. Bu kelimeler bazen hukukun değil, hafıza kaçakçılığının araçlarıdır. Çünkü yanlışın adını doğru koymazsanız, onu tekrar ettiğinde tanıyamazsınız. İşkenceye kötü muamele, sansüre hassasiyet, yolsuzluğa usulsüzlük, hak gaspına idari tasarruf dersiniz, toplumun ahlâkî sözlüğünü bozarsınız. Sözlüğü bozulan toplum, suçu tanımakta zorlanır.

Hukuk ile hafıza arasındaki bağ bu yüzden hayatidir. Bir ülke ancak kayda geçirdiği ve hesabını sorduğu kadar hatırlar. Arşiv açılmadığında, kararlar gerekçesiz kaldığında, soruşturmalar zamana yayıldığında, deliller karartıldığında, tanıklar korkutulduğunda, mağdurlar itibarsızlaştırıldığında hafıza da yaralanır. Çünkü hakikat yalnız insan zihninde yaşamaz; kurumlarda da yaşamak zorundadır. Kurumlar hakikati taşıyamazsa, toplum söylentiyle, öfkeyle, efsaneyle, kompo ile baş başa kalır.

Türkiye'nin ihtiyacı sadece daha çok kanun değildir. Kanun metni, onu taşıyacak ahlâk ve kurum yoksa süslü kâğıttır. Hukuk devleti, kanun maddelerinin çokluğuyla değil, güç karşısında gösterilen cesaretle belli olur. Savcı güçlüye dokunamıyorsa, mahkeme iktidarın gölgesini hesaplıyorsa, idare kendi hatasını kabul etmeyi zayıflık sayıyorsa, vatandaş için hukuk çoğu zaman geç gelen bir teselliye dönüşür. Geç gelen adalet ise bazen adalet değil, nezaketli bir yenilgidir.

Politik amneziyi kırmak için cezasızlık duvarına çekiç vurmak gerekir. Her dosya, her tanıklık, her hak ihlali, her kayıp, her yolsuzluk, her hukuksuz işlem, her keyfi karar kayda geçirilmelidir. Çünkü kayıt, unutmaya karşı ilk direniştir. Fakat kayıt yetmez; kayıt hesapla birleşmelidir. Hesap yoksa arşiv müzeye dönüşür, müze de bir

süre sonra temiz vicdan dekoruna çevrilir. Adalet, geçmişi sergilemek değil; geçmişin bugünkü gücünü sınırlamaktır.

Türkiye aynı hataları tekrar ediyorsa, bunun nedeni yalnız halkın unutkanlığı değildir. Kurumlar da unutuyor, daha doğrusu unuttuklarını iddia ederek kendilerini temize çekiyor. Oysa devletin hafızası yurttaşın hafızasından daha güçlü olmak zorundadır. Çünkü devlet arşiv tutar, karar verir, mühür basar, ceza keser, özgürlük kısıtlar, hayatlara dokunur. Bu kadar yetkiye sahip olan bir aygıtın "hatırlamıyorum" deme hakkı yoktur. Devlet hatırlamak zorundadır; hatırlamadığında masum olmaz, tehlikeli olur.

Bir ülkenin adaletle ilişkisi, onun hafızasının kalitesini gösterir. Failin korunduğu, mağdurun yorulduğu, dosyanın eskidiği, hakikatin ertelendiği yerde politik amnezi kurumsallaşır. Türkiye'nin büyük meselesi de biraz budur: Hafızası olan insanlar ile unutmayı meslek edinmiş kurumlar arasında sıkışmış bir ülke olmak.

Filozof Kirpi: "Cezasızlık, devletin elindeki silgi değildir yalnızca; toplumun vicdanına sürülen ağır bir uyku ilacıdır."

6. Medya, Gündem Terörü ve Toplumsal Dikkat Kaybı

Televizyon ekranının altından kırmızı bir şerit geçer: "Son dakika." Biraz önceki son dakika eskimiştir; birkaç dakika sonra gelecek olan da eskitecektir onu. Spikerin yüzü ciddidir, fondaki müzik aceleci, ekrandaki kelimeler saldırgandır. Sosyal medya aynı anda başka bir yangın çıkarır. Bir video düşer, bir etiket yükselir, bir siyasetçi bağırır, bir gazeteci ima eder, bir trol ordusu harekete geçer, bir skandal bir başka skandalın üstüne kapanır. Toplum artık olayları yaşamaz; olayların bombardımanı altında sersemletilir. Türkiye'de politik amnezinin modern fabrikalarından biri bu ekrandır: gürültülü, parlak, aceleci ve hafıza düşmanı.

Gündem terörü dediğimiz şey, yalnız çok fazla olay yaşanması anlamına gelmez. Asıl tehlike, olayların birbirine düşünme imkânı bırakmayacak hızda çarpmasıdır. Bir ülkede her gün yeni bir kriz üretiliyorsa, yurttaşın zihni uzun süreli muhasebe yapamaz. Daha bir yolsuzluk iddiasının anlamı konuşulmadan başka bir kavga çıkar. Daha bir mahkeme kararının hukukî sonucu tartışılmadan başka bir lider konuşması bütün ekranları kaplar. Daha bir hak ihlali sindirilmeden sosyal medyada yeni bir linç başlar. Böylece toplum hatırlamayı değil, tepki vermeyi öğrenir. Tepki hızlıdır; hafıza yavaş ister. Tepki bağırır; hafıza düşünür. Tepki kalabalık toplar; hafıza hesap sorar.

Medya burada yalnızca olanı aktaran bir araç gibi davranmaz. Çoğu zaman neyin önemli, neyin önemsiz, neyin konuşulabilir, neyin unutturulabilir olduğunu belirleyen bir iktidar alanına dönüşür. Bir mesele ekranlarda günlerce tutulursa büyür; ekranlardan çekilirse sanki hiç yaşanmamış gibi solmaya başlar. Türkiye'de nice ağır olayın hafızası böyle buharlaşmıştır. Bir hafta önce ülkenin kalbini sarsması gereken bir mesele, birkaç gün sonra magazin kavgasının, parti içi dalaşın, dış politika hamasetinin veya sosyal medya linçinin altında kaybolur. Unutma bazen sansürle değil, aşırı gündemle gerçekleşir. Hakikat kapatılmaz; üzerine başka hakikatler, yarım hakikatler, yalanlar, dedikodular ve köpürtülmüş öfkeler yığılır.

Bu ortamda yurttaşın dikkat süresi siyasal olarak sakatlanır. Dikkat, demokrasinin en hafife alınmış erdemlerinden biridir. Bir halk dikkatini koruyamazsa, ne hesabı takip edebilir ne vaadi hatırlayabilir ne de çelişkiyi yakalayabilir. Dün "asla" diyen siyasetçinin bugün "elbette" demesini görmek için dikkat gerekir. Dün yoksullukla mücadele sözü verenlerin bugün israfı nasıl meşrulaştırdığını fark etmek için dikkat gerekir. Dün özgürlük diyenlerin bugün yasak diline nasıl geçtiğini yakalamak için dikkat gerekir. Gündem terörü bu dikkati parçalar. Yurttaş her şeyi duyar, hiçbir şeyi tamamlayamaz. Bilir ama bağ kuramaz. Öfkelenir ama takip edemez. Takip edemeyen toplum ise hesap soramaz.

Sosyal medya bu tabloyu daha da hızlandırdı. Eskiden bir haberin unutulması günler, haftalar alırdı; şimdi birkaç saat yetiyor. Algoritma, toplumun hafızasını kendi iştahına göre kesip biçiyor. Öfke yükselirse gösteriyor, sıkılma başlarsa gömüyor. İnsanlar bir olayın doğruluğunu anlamadan taraf oluyor, taraf olduktan sonra da hakikate ihtiyaç duymuyor. Böyle bir zeminde politik hafıza yerini duygusal reflekslere bırakıyor. Kimin söylediği, ne söylendiğinden önemli hâle geliyor. Aynı söz bizim mahalleden gelirse cesaret, karşı mahalleden gelirse provokasyon sayılıyor. Sosyal medya, eski mahalle körlüğünü dijital megafonla büyütüyor.

Türkiye'de medya düzeninin önemli bir kısmı iktidar ilişkileriyle örülü olduğu için gündem yönetimi daha da kritik bir hâl alır. Hangi haberin büyütüleceği, hangi haberin küçültüleceği, hangi kelimenin kullanılacağı, hangi görüntünün tekrar tekrar verileceği, hangi sorunun sorulmayacağı bir hafıza siyaseti üretir. "Kriz" denmez, "dalgalanma" denir. "Yoksulluk" denmez, "geçici sıkıntı" denir. "Sansür" denmez, "dezenformasyonla mücadele" denir. "Kayırma" denmez, "takdir hakkı" denir. Kelimeler hafızanın kapılarıdır; kapının adı değiştirilirse içeri giren hakikat de tanınmaz hâle gelir.

Muhafif medya da bu hastalıktan bütünüyle masum değildir. O da çoğu zaman öfke ekonomisiyle çalışır. Sürekli felaket, sürekli skandal, sürekli alarm hâli bir süre sonra yurttaşı aydınlatmaz; tüketir. İnsan her gün kıyamet duymaktan kıyamete karşı duyarsızlaşır. Bu yüzden hakikati anlatmak ile insanın sinir sistemini sürekli ateşe vermek arasında fark vardır. Muhafif dil de hafıza kurmak yerine sadece öfke pazarlıyorsa, sonuçta iktidarın istediği yorgun topluma başka bir yoldan katkı sunar. Yorgun yurttaş, haklı bile olsa uzun mücadele veremez.

Gündem terörü aynı zamanda tarih duygusunu öldürür. Her şey "şimdi"ye sıkışır. Oysa siyaset, olayların geçmişle ve gelecekle bağını kurma sanatıdır. Bir mahkeme kararı, yalnız bugünkü davaya ait değildir; geçmişteki yargı alışkanlıklarıyla, gelecekteki özgürlük ihtimaliyle bağlantılıdır. Bir ekonomik kriz sadece bugünkü fiyat etiketi değildir; yıllardır biriken kararların sonucudur. Bir eğitim skandalı tek bir okulun meselesi değildir; müfredatın, liyakatin, ideolojinin, devlet aklının sonucudur. Medya bunları bağlamından kopardığında toplum olayı görür ama yapıyı göremez. Yapıyı göremeyen toplum ise tekrarın nedenini anlayamaz.

Politik amneziyi besleyen en güçlü şeylerden biri de skandal yorgunluğudur. Skandal çoğaldıkça tepki azalır. Çünkü insan zihni sonsuz alarm hâlinde yaşayamaz. Bir noktadan sonra kendini korumak için duyarsızlaşır. Bu duyarsızlaşma iktidarlar için bulunmaz nimettir. İlk yalan öfke doğurur, yüzüncü yalan mizah konusu olur, bininci yalan hayatın normal akışına karışır. İlk hukuksuzluk sarsar, sürekli hukuksuzluk alıştıırır. İlk israf kızdırır, sürekli israf "zaten böyle" dedirtir. İşte politik amnezi bazen unutma değil, fazla hatırlamaktan yorulup hiçbir şeye tepki verememe hâlidir.

Bu tabloya karşı hafıza disiplini gerekir. Toplumun kendi arşivini tutması, vaatleri kaydetmesi, çelişkileri unutmaması, skandalları birbirine bağlaması, olayların kronolojisini koruması gerekir. Gazetecilik de burada yeniden hafıza mesleği hâline gelmelidir. Sadece son dakikayı değil, eski dakikayı da hatırlatmalıdır. Sadece patlayan krizi değil, o krizi hazırlayan yolu da göstermelidir. Sadece bağıranı değil, susanı da kayda geçirmelidir. Çünkü hafıza, görüntünün içinde hakikatin ipini kaybetmemek demektir.

Türkiye'nin politik amnezisi ekranda hızlanıyor, sosyal medyada parçalanıyor, gündem terörüyle derinleşiyor. Bu yüzden ülkenin ihtiyacı biraz da yavaşlamaktır. Yavaşlamak, pasiflik anlamına gelmez; tam tersine, düşünme hakkını geri almaktır. Her "son dakika"ya teslim olmayan, her etikete koşmayan, her öfke çağrısına atlamayan, her yeni skandalın eskisini örtmesine izin vermeyen bir siyasal dikkat inşa edilmelidir. Çünkü dikkatini kaybeden toplum hafızasını, hafızasını kaybeden toplum da iradesini kaybeder.

Filozof Kirpi: "Gündem akli rehin aldığında, toplum düşünmez; sadece yeni felaketin zil sesine uyanır."

7. Tekrar Makinesi — Aynı Hatalar Neden Geri Dönüyor?

Bir ülkenin siyasal hayatında bazen takvim ilerler, fakat zihniyet aynı sandalyede oturmaya devam eder. Seçimler yapılır, partiler değişir, liderler gider, yeni yüzler afişlere çıkar, meydanlarda yeni vaatler dolaşır; ama bir süre sonra eski ses geri döner. Aynı kibir, aynı korku, aynı kurtarıcı edası, aynı hukuk esnekliği, aynı yandaş zenginliği, aynı liyakat düşmanlığı, aynı "bu defa mecburuz" gerekçesi. Sanki ülke kendi geçmişini yaşamamış da prova etmiş gibidir. Her dönem, önceki dönemin hatasını eleştirerek gelir; sonra o hatanın daha kullanışlı bir versiyonunu keşfeder.

Türkiye'de politik amnezi bu yüzden sadece unutmama meselesi değildir; tekrar üretme meselesidir. Toplum geçmişten ders çıkarmayınca, siyaset geçmişin enkazından yeni iktidar malzemesi çıkarır. Dün vesayet diye lanetlenen şey, bugün başka bir adla geri gelir. Dün mağduriyet diye anlatılan yara, bugün başkasının sırtında kırbaça dönüşür. Dün "hukuk lazım" diyenler, bugün hukuku kendilerine fazla gelen bir ayakkabı gibi çıkarır. Dün "israf haramdır" diyenler, bugün görkemli sofraların etrafında halktan sabır ister. Dün "özgürlük" diye konuşanlar, bugün eleştiriyi düşmanlık, itirazı ihanet, farklılığı tehdit sayar. İsimler değişir; hastalık aynı kalır.

Aynı hatalar neden geri dönüyor? Çünkü Türkiye'de siyasal hafıza çoğu zaman ilkeye değil, taraftarlığa bağlı çalışıyor. Bir davranışı kimin yaptığı, davranışın kendisinden daha önemli hâle geliyor. Bizimkiler yaparsa strateji, onlar yaparsa ihanet. Bizim mahalle susarsa hikmet, karşı mahalle susarsa korkaklık. Bizim lider sert konuşursa karizma, başkası sert konuşursa zorbalık. Böyle bir ahlâk terazisiyle ülke doğruluk tartamaz. Tartamayınca da her dönem kendi haksızlığını meşrulaştıracak bir sözlük bulur.

Tekrar makinesinin bir dişlisi de lider kültürüdür. Türkiye'de siyaset çoğu zaman kurumlar üzerinden değil, kişilere yüklenen kurtarıcı anlamlar üzerinden yürür. Lider gelir ve kalabalığa şu duyguyu verir: "Bu kez başka olacak." Halk, kurumların zayıflığını liderin iradesiyle telafi etmeye çalışır. Fakat kurumları güçlendirmeyen lider, en iyi ihtimalle geçici bir heyecan üretir; kötü ihtimalle bütün sistemi kendi etrafında bükür. Sonra lider gider, geride zayıflamış hukuk, yorulmuş toplum, partizanlaşmış bürokrasi, yıpranmış ekonomi kalır. Yeni lider gelir, aynı sahne yeniden kurulur. Dekor değişir, tiyatro sürer.

Türkiye'nin tekrar eden siyasal hatalarında kurum zaafının büyük payı vardır. Kurumlar hafıza taşıyıcı; kişiler ise çoğu zaman arzu taşıyıcı. Sağlam kurumlar bir ülkeye "bunu daha önce denedin, sonuç kötü oldu" diyebilir. Bağımsız mahkeme, eski hukuksuzluğu yeni iktidarın önüne koyabilir. Özgür medya, dün verilen vaadi bugünkü icraatla karşılaştırabilir. Üniversite, topluma kavram ve ölçü verebilir. Meclis, yürütmenin keyfini sınırlayabilir. Fakat kurumlar kişilere, partilere, cemaatlara, kliklere, sermaye ağlarına teslim olunca hafıza da teslim olur. Devletin hafızası, iktidarın not defterine dönüşür.

Ekonomik alanda bu tekrar daha çıplak görünür. Her krizden sonra "bir daha aynı hata yapılmayacak" denir. Sonra kısa vadeli büyüme hırsı, gösterişli projeler, borçlanma kolaylığı, üretim yerine rant, liyakat yerine sadakat, denetim yerine propaganda yeniden sahneye çıkar. Halk bir süre alkışlar; çünkü büyük rakamlar, büyük binalar, büyük törenler, büyük sözler insanın gözünü kamaştırır. Fakat ekonomi göz kamaştırmayı sevmez; defteri sever. Defter açıldığında enflasyon, işsizlik, gelir adaletsizliği ve yoksulluk kendini gösterir. Politik amnezi burada pazardaki fileye çarpar. Fakat tuhaf olan şudur: Boşalan file bile bazen siyasal masalı delmeye yetmez.

Hukuk alanında tekrar daha acımasızdır. Her dönem kendi olağanüstü gerekçesini üretir. Güvenlik, beka, düzen, devlet sırrı, millî irade, kamu yararı, toplumsal hassasiyet... Kelimeler farklıdır, sonuç benzerdir: hakların daralması, yargının siyasallaşması, yurttaşın devlete karşı zayıflaması. Türkiye geçmişte hukukun

araçsallaştırılmasının bedelini defalarca ödedi. Buna rağmen her yeni iktidar, hukuku kendi hedefleri için eğip bükebileceğini sandı. Oysa eğilen hukuk bir gün herkesin üzerine çöker. Bugün rakibine kurduğun hukuk dışı düzen, yarın seni de içine alacak karanlık bir kuyu olur.

Muhalefet de bu tekrar makinesinin dışında değildir. Yenilgilerden ders çıkarmamak, aynı kadro mantığını sürdürmek, halkla ilişkiyi seçimden seçime hatırlamak, örgütü canlı bir siyasal zemin yerine koltuk bekleme odasına çevirmek, toplumsal öfkeyi strateji sanmak, kendi seçmenini zaten cepte görmek... Bunlar da politik amnezinin muhalif biçimleridir. İktidar kötü yönetebilir; fakat muhalefetin kötü muhalefeti de ülkenin tekrarını besler. Bir ülke yalnız kötü iktidar yüzünden çürümez; bazen kifayetsiz muhalefet yüzünden de çürümenin süresi uzar.

Aynı hataların geri dönmesinde toplumun konfor arayışı da vardır. Hafıza rahatsız eder. İnsana kendi payını gösterir. "Ben bunu daha önce de alkışlamıştım" dedirtir. "Ben haksızlık olurken susmuştum" dedirtir. "Ben kendi mahallem yapınca görmezden gelmişim" dedirtir. Bu cümleler ağırdır. İnsan çoğu zaman bu ağırlıktan kaçmak için unutmayı seçer. Unutmak bazen ahlâkî tembelliktir. Toplum kendisiyle yüzleşmek istemediğinde, siyaset ona yeni bir masal verir. Masal, yüzleşmeden daha ucuzdur. Bedeli sonra çıkar; hem de faiziyle.

Peki Türkiye politik amnezi yaşamasa aynı hataları hiç mi tekrar etmezdi? Elbette insan toplumu kusursuz değildir. Çıkar, korku, hırs, cehalet, güç arzusu ve propaganda yine hata üretirdi. Fakat hafızası diri bir toplumda aynı hata bu kadar rahat geri dönemezdi. Siyasetçi eski sözünün kaydından utanırdı. Parti kendi geçmişiyle yüzleştirilirdi. Devlet eski suçunun üstünü bu kadar kolay örtmezdi. Seçmen, her yeni kurtarıcıya hemen teslim olmazdı. Medya, her skandalı üç günlük öfkeye çevirip çöpe atamazdı. Hukuk, geçmiş hukuksuzlukların mezarlığında yeni gerekçeler uydurmakta bu kadar rahat davranamazdı.

14

Politik hafıza, toplumu hatasız yapmaz; fakat hatanın maliyetini yükseltir. Hafıza, yalana eski yalanları hatırlatır. Kibre eski çöküşleri gösterir. Mağduriyet tüccarına iktidardaki karnesini sorar. Ekonomik masala eski faturaları çıkarır. Darbe heveslisine mezarlıkları, otoriter lidere yıkılan iktidarlara, suskun aydına eski utançları gösterir. Hafıza toplumun freni değildir sadece; direksiyonudur da. Fren olmazsa uçuruma gidilir, direksiyon olmazsa her viraj kader sanılır.

Türkiye'nin ihtiyacı geçmişe saplanmak değil, geçmişten sorumluluk çıkarmaktır. Nostalji hafıza değildir; eskiyi romantize etmek de yüzleşme değildir. Gerçek hafıza, geçmişin içinden bugünün ahlâkını kurabilmektir. Kim yaptıysa yanlış yanlıştır diyebilen, kime yapıldıysa haksızlık haksızlıktır diyebilen, hangi mahalleden gelirse gelsin zulmü zulüm sayabilen bir siyasal olgunluk gerekir. Bu olgunluk kolay gelmez; çünkü herkesin kendi konforundan, kendi ezberinden, kendi kahramanından, kendi mağduriyet vitrininden biraz vazgeçmesini ister.

Tekrar makinesini kırmak için önce hafızayı partilerin, devletin, liderlerin ve medya gürültüsünün elinden almak gerekir. Arşiv tutan yurttaş, soru soran öğrenci, geçmiş vaadi hatırlatan gazeteci, hukuksuzluğu kayda geçiren hukukçu, kendi mahallesinin suçuna da itiraz eden aydın, mağduriyetini adalete dönüştüren topluluk bu makinenin dişlilerine kum kaçırrır. Türkiye ancak böyle iyileşebilir: büyük bir milat ilan ederek değil, küçük ve ısrarlı hatırlamalarla.

Çünkü unutmaya devam ettikçe tekrar da devam eder. Aynı çukurun etrafına yeni bayraklar dikilir, aynı yalanın üstüne yeni sloganlar yazılır, aynı kibir başka bir yüzle kürsüye çıkar. Hafıza geri dönmediği sürece ülke geleceğe gitmez; geçmişin kötü bir taklidini yaşamaya devam eder.

Filozof Kirpi: "Hafıza uyanmadıkça tarih ilerlemez; sadece eski hatalar yeni ayakkabılarla yürür."

